

Oborové informační brány – workshop Divize bibliografické kontroly

Úvod

Divize bibliografické kontroly IFLA <http://www.ifla.org/VII/d4/dbc.htm> zvolila oborové informační brány jako hlavní téma svého workshopu pro světový kongres IFLA konaný v roce 2003 v Berlíně. Divizi bibliografické kontroly tvoří tři sekce:

- Bibliografická sekce <http://www.ifla.org/VII/s12/sb.htm>
- Sekce pro katalogizaci <http://www.ifla.org/VII/s13/sc.htm>
- Sekce pro klasifikaci a indexaci <http://www.ifla.org/VII/s29/sci.htm>

Vedoucí všech sekcí se na přípravné schůzce kongresu IFLA ve skotském Glasgow shodli na tom, že se jedná o téma velmi důležité, kterému je třeba věnovat pozornost. Každá sekce dostala za úkol doporučit přednášející ze své oblasti. Jinými slovy – workshop měl ilustrovat problematiku oborových informačních bran z pohledu bibliografie, katalogizace (především metadat) a věcného zpřístupnění. Bylo žádoucí sehnat příspěvky ze zemí v oblasti tvorby oborových informačních bran pokročilých, méně pokročilých i začínajících a prezentovat výsledky mezinárodních projektů. Jako vedoucí bibliografické sekce jsem byla pověřena přípravou obecnějšího průřezového referátu, koordinací celého workshopu a přípravou doprovodných grafických materiálů souvisejících s problematikou oborových informačních bran. Poslední úkol byl asi nejsnazší – jasná identifikace problémových okruhů a spolupráce s dobrým grafikem umožnily vznik plakátu (viz dále v příspěvku), který se stal v Berlíně velmi populárním a dnes visí v knihovnách nejrůznějších částí světa. Příprava referátu, na kterém jsem spolupracovala s kolegyněmi Balíkovou a Celbovou, již byla o něco náročnější. Nejnáročnějším úkolem ale bylo sehnat příspěvky od všech přednášejících v dostatečném předstihu a zajistit jejich překlad do všech oficiálních jazyků IFLA. S výjimkou jedné přednášející (která příspěvek nedodala ani dodatečně) dodali všichni své příspěvky včas, a tak si je dnes můžete prostudovat v jazyce, který vám nejlépe vyhovuje. Všechny příspěvky naleznete na adrese: <http://www.ifla.org/IV/ifla69/prog03.htm#7> pod číslem akce 157. Nebudu se proto zabývat detaily – jednotlivé příspěvky budu charakterizovat pouze stručně.

Porozumění textu vyžaduje stručný úvod do problematiky oborových informačních bran.

Co jsou oborové informační brány a k čemu jsou potřebné?

Oborové informační brány, jejichž počet i obliba v posledních letech rychle rostou, představují významný přínos pro oblast výzkumu, vědy a vzdělávání. Ve světě heterogenních zdrojů a rostoucího počtu elektronických zdrojů přístupných prostřednictvím sítí je stále obtížnější nalézt relevantní informace. Oborové informační brány umožňují systematickou práci s informačními zdroji na základě výběru kvalitních zdrojů, vysoké úrovně jejich po-

pisu podle mezinárodních standardů a prověřování jejich dostupnosti. Odborníkům z jednotlivých oborů se v rámci oborových informačních bran otevírá možnost doporučit kvalitní zdroje kolegům i studentům doma i v zahraničí a naopak se snadno dostat ke zdrojům, které doporučili jiní. Kromě doplňování elektronické sbírky mohou významně ovlivnit i doplňování klasických fondů ve svém oboru.

V literatuře jsou oborové informační brány definovány například takto:

- Webový nástroj zajišťující přístup ke sbírce kvalitních, odborně vybraných a zhodnocených informačních zdrojů pro podporu výzkumu v určitém oboru [CAMP-BELL, Debbie. Australian subject gateways: political and strategic issues. *Online Information Review*, 2000, vol. 24, no. 1.]
- Internetová služba založená na aplikaci kvalitativního hodnocení s cílem podporovat systematickou práci s informačními zdroji. Je založena na popisu zdrojů [KOCH, Traugott. Quality-controlled subject gateways: definitions, typologies, empirical overview. *Online Information Review*, 2000, vol. 24, no. 1.]

Co je třeba při tvorbě oborových informačních bran zajistit?

Hlavními předpoklady tvorby kvalitních oborových informačních bran jsou stanovení jednotných kritérií pro výběr a popis zdrojů, kooperace a trvalá správa. Předpokladem jejich zpřístupnění jsou kvalitní technické nástroje. Dále se podíváme konkrétněji na úkoly spojené s tvorbou oborových informačních bran:

Výběr zdrojů

Výběr informačních zdrojů na internetu. Nelze ho provádět automaticky, intelektuální vklad je zde nezbytný. Musí existovat jasná, písemně zdokumentovaná kritéria výběru.

Správa elektronické sbírky

Systematická a pravidelná práce spojená s údržbou a rozvojem elektronické sbírky založená na předem definovaných kritériích.

Správa klasické sbírky (fonde)

V ideálním případě jsou oborové informační brány napojeny na kvalitní klasické sbírky (fonde) v daném oboru. Tato vazba je důležitá zejména u oborů, kde jsou výzkum a studium stále silně navázány na klasické dokumenty a význam elektronických zdrojů zde není rozhodující.

Popis zdrojů

Popis zdrojů musí být jednotný a odpovídat mezinárodním standardům.

Tematická klasifikace

Všechny zdroje jsou v zájmu zajištění jednotného předmětového přístupu indexovány podle určitého klasifikačního schématu. Věcné zpracování na bázi přirozeného jazyka je založeno na intelektuální obsahové analýze a využívá řízených slovníků předmětových hesel.

Správa systému (systémů) pro ukládání a zpřístupnění zdrojů

Je nutné mít kvalitní systém umožňující snadné ukládání zdrojů a jejich efektivní a uživatelsky příjemné zpřístupnění.

Kdo zajišťuje výše uvedené úkoly?

O výběr zdrojů, správu sbírek, popis a klasifikaci zdrojů se dělí pracovníci knihoven s výzkumnými pracovníky, pedagogy a studenty univerzit. Pracovníci knihoven zodpovídají za stanovení jednotných kritérií. Posláním knihovníků tradičně bylo a i v prostředí internetu zůstává stanovení takových postupů, které vnesou do neuspořádané množiny zdrojů na internetu řád a pomohou je utřídit, vyhledat a zpřístupnit. Potřebují se ale opřít o akademické odborné zázemí, zejména v oblasti výběru a hodnocení zdrojů.

V souvislosti s tvorbou oborových informačních bran docházelo v minulosti k vývoji specializovaných systémů pro ukládání zdrojů i pro jejich zpřístupnění. Hovořilo se tedy o vývoji a správě systémů v rámci týmu tvořícího oborovou informační bránu nebo skupinu oborových informačních bran. V současné době zástupci zemí, které mají s budováním oborových informačních bran rozsáhlé praktické zkušenosti, doporučují místo vývoje vlastního systému volbu některého z hotových, nejlépe mezinárodně využívaných systémů, který v sobě obsahuje funkcionality nezbytnou k tvorbě a provozu oborových informačních bran. V případě systému se tedy jedná o zajištění správy a provozu, nikoli vývoje.

Workshop IFLA o oborových informačních branách aneb analýza zahraniční praxe

Na workshopu (<http://www.ifla.org/IV/ifla69/prog03.htm#7> (akce č. 157), <http://jib-info.cuni.cz/foto/ifla2003/6workshop>) zaznělo pět příspěvků. Podle plánu se zaměřily na problematiku oborových informačních bran z hlediska bibliografie, katalogizace (především metadata) a věcného zpřístupnění. Zazněly příspěvky ze zemí v oblasti tvorby oborových informačních bran pokročilých, méně pokročilých i začínajících. Závěrečným příspěvkem byla prezentace výsledků průzkumu o oborových informačních branách v zemích zastoupených v bibliografické sekci a následovala živá diskuse.

První příspěvek s názvem **Australian Subject Gateways, the successes and the challenges** (http://www.ifla.org/IV/ifla69/papers/166e-Schmidt_Horn_Thorsen.pdf) připravily Janine Schmidt, Anne Horn a Barbara Thorsen z Austrálie (University of Queensland, Brisbane, Austrálie). Příspěvek přednesla Janine Schmidt. Zahájila svůj příspěvek historií tvorby oborových informačních bran v Austrálii, charakterizovala některé vybrané oborové informační brány, zmínila roli australského Fóra pro oborové informační brány i vazbu na mezinárodní projekty. Na závěr shrnula pozitivní i negativní zkušenosti a na základě dotazů z pléna se snažila zformulovat určitá doporučení, která byla zahrnuta do doporučení uvedených v další části tohoto příspěvku.

Příspěvek **Metadata Schemas for Subject Gateways** (<http://www.ifla.org/IV/ifla69/papers/053e-Howarth.pdf>), který připravila i přednesla Lynne Howarth (Fakulta informačních studií, Toronto, Kanada), představoval solidní analýzu typologie oborových informačních bran sahající od jednoduchých jednooborových národních informačních bran až po univerzální mezinárodní oborové brány. Metadataové schéma musí odpovídat typu určité oborové informační brány, zároveň je však třeba brát v úvahu nutnost spolupráce na národní i nadnárodní úrovni a propojování jednotlivých oborových informačních bran. Byl

zmíněn „základní záznam“, kterým je například Dublin Core se svými patnácti prvky. Jedná se o dobrý a všeobecně uznávaný základ pro integraci, který však nepostačuje potřebám některých specializovaných oborových informačních bran. Dále příspěvek zmapoval konkrétní problémy spojené s aplikací metadataových schémat v rámci oborových informačních bran a byl uzavřen konstatováním, že v současné době neexistuje (a zřejmě ani v budoucnosti nebude existovat) jediné, pro všechny beze zbytku přijatelné schéma. Přesto je třeba hledat styčné body s ohledem na integraci (včetně nadnárodní).

Příspěvek **Multilinguism and DDC cross-browsing: two keys towards a better interoperability in RENARDUS**, který připravily i přednesly Elisabeth Freyre (Národní knihovna Francie, Paříž, Francie) a Heike Neuroth (Státní a Univerzitní knihovna v Goettingen, Německo) představoval výsledky a zkušenosti mezinárodního projektu RENARDUS. Tento všemi očekávaný příspěvek byl bohužel pro účastníky workshopu zklamáním, neboť se omezil pouze na obecnou rovinu. Konkrétní příklady, zhodnocení zkušeností a doporučení chyběly. Příspěvek nebyl dodán před konferencí ani po ní, takže není možné se s ním blíže seznámit.

Český příspěvek s názvem **The relationship between subject gateways and national bibliographies in international context** připravily Bohdana Stoklasová, Marie Balíková a Ludmila Celbová. Příspěvek se zabýval vztahem mezi národními bibliografiemi a oborovými informačními branami. V úvodu příspěvku byla stručně představena česká národní bibliografie a její přístup k podchycení internetových elektronických zdrojů. Národní knihovna ČR nemá dostatek kapacit na adekvátní bibliografické pokrytí internetových elektronických zdrojů – prozatím bibliograficky podchycuje a archivuje pouze jejich fragment. Zlepšení by měl přinést národní kooperativní projekt tvorby oborových informačních bran založený na jednotné metodice. Část příspěvku byla věnována problematice integrace heterogenních informačních zdrojů a projektu Jednotná informační brána <http://www.jib.cz>, který by se mohl stát základem pro propojení a koordinaci českých oborových informačních bran. Detailně byl představen plakát (viz následující obrázek), který byl připraven speciálně k příspěvku jako ilustrace k jeho závěrům:

BIBLIOGRAPHIC CONTROL OR CHAOS

Integrace heterogenních informačních zdrojů není luxusem. Měla by se stát součástí standardních služeb moderních knihoven a je předpokladem jejich konkurenceschopnosti na současném informačním trhu. Integrace heterogenních informačních zdrojů je těsně svázána s oborovými informačními branami i s problematikou bibliografické kontroly. Je snadné integrovat vše, co je předmětem bibliografické kontroly, ale je velmi obtížné integrovat chaos. Pokud se snažíme integrovat informační zdroje (zejména elektronické), často se ocitáme v podobné situaci jako „dobyvatelé“ egyptských pyramid. Některé překážky na cestě k očekávanému obsahu jsou stejné jako před stovkami či tisíci let: zavádějící navigace k místům, která místo očekávaného obsahu nabízejí jen prázdné pyramidy, a naopak – velmi dobře ukryté pyramidy obsahující poklady. I dnes, jako před mnoha lety, jsou zde různé, pro mnohé obtížně srozumitelné jazyky a písma, nutná je znalost určitého kódu neboli hesla. Některé překážky jsou typické pro naši současnou dobu: různé formáty, katalogizační pravidla, metadata, klasifikační systémy a předmětová hesla, technické standardy. V neposlední řadě pak chybějící finanční i lidské zdroje, které mnohdy zbytečně vynakládáme na zdolávání uvedených překážek. Je možné tento obraz změnit? Do značné míry jistě ano. Různé jazyky a písma musejí přetrvat a být chráněny. K určitým dokumentům bude vždy omezený přístup a úroveň automatizace bude ještě dlouho v různých částech světa velmi různá. Lepší spolupráce a koordinace v oblasti knihovnických i technických standardů ale může přispět k lepšímu praktickému naplnění principů univerzální bibliografické kontroly a k ušetření finančních i lidských zdrojů, které tolik potřebujeme, abychom dostali stávající chaos pod kontrolu. Pokud budeme schopni domluvit se na jednotných standardech a jednotlivé země je budou skutečně respektovat při podchycování svého národního kulturního dědictví, budeme schopni mnohem lépe sdílet výsledky své práce. Tudy vede cesta k redukci chaosu a změně zde nastíněného obrazu současné situace.

Príspevek **Vascoda – a portal for scientific resource collection created by German libraries and information centres** (<http://www.ifla.org/IV/ifla69/papers/055e-Pianos.pdf>), který připravila i přednesla Tamara Pianos (Německá národní vědeckotechnická a univerzitní knihovna, Hannover, Německo), byl příspěvkem hostitelské země. Jedná se o začínající projekt řady německých knihoven. Tamara Pianos hovořila spíše o plánech než o výsledcích. Na závěr podtrhla nutnost spolupráce na jednotných kritériích pro volbu zdrojů a na unifikaci metadat.

Na závěr byly krátce představeny **výsledky průzkumu o oborových informačních branách** v zemích

zastoupených v bibliografické sekci: (<http://www.ifla.org/IV/ifla69/papers/152e-Stoklasova.pdf>). Zahraniční praxe v oblasti tvorby oborových informačních bran je velmi různorodá. Obecně platí, že jejich počet i význam roste, vedle zemí s rozsáhlými zkušenostmi (Austrálie, Německo, USA, severské země) však stále existuje mnoho zemí, které oborové informační brány nevytvářejí. Mnoho zemí stojí v dnešní době na startovní čáře a rozhlíží se po nejvhodnější a nejschůdnější cestě.

Výsledky workshopu i analýza zahraničních zkušeností byly pro nás jako zemi stojící na startovní čáře velmi přínosné.

Jaká plynou ze zahraniční praxe hlavní poučení a doporučení?

V zemích, které začaly vytvářet oborové informační brány před mnoha lety, dnes existuje velké množství oborových informačních bran, které byly budovány často izolovaně, používaly vlastní standardy šité „na míru“ lokálním řešením a systémům. Nyní dochází k jejich mnohdy velmi obtížnému propojování na úrovni oborové, národní i mezinárodní. V některých případech je propojení zcela nemožné a oborové brány, do nichž bylo investováno mnoho finančních i lidských zdrojů, postupně zanikají, jsou využívány pouze částečně, nebo jejich integrace vyžaduje dodatečné finanční i lidské zdroje. Poučení a doporučení plynoucí ze zahraniční praxe lze shrnout takto:

- Snažte se o koordinaci a kooperaci na úrovni národní (s přihlédnutím k zapojení do mezinárodní spolupráce) a oborové – optimálně od počátku.
- Používejte mezinárodní standardy, nevyvíjejte standardy vlastní. Do mezinárodních standardů při jejich národní aplikaci zasahujte pouze v minimálních a dobře zdůvodněných případech.
- Místo vývoje systému zvolte pro tvorbu i provoz hotový systém obsahující potřebnou funkcionalitu.

- Pokrytí celého univerza od počátku není reálné – začněte vytvářet oborové informační brány tam, kde existuje dobré odborné zázemí a nadšení pro věc.
- Snažte se vytvořit podmínky nejen pro zahájení tvorby oborových informačních bran, ale i pro jejich přežití. Počítejte s tím, že prokazování efektivity výsledků a fundraising se stanou nedílnou a trvalou součástí vaší práce.
- Nezapomínejte na ty, pro které oborovou informační bránu vytváříte. Buďte se svými uživateli v trvalém kontaktu, nepodceňujte potřebu zpětné vazby.

Jak by měly být budovány oborové informační brány u nás?

Na budování oborových informačních bran se budou podílet knihovny, univerzity, ústavy Akademie věd ČR, případně další odborná pracoviště. Měly by být využity existující technologie i metodická doporučení.

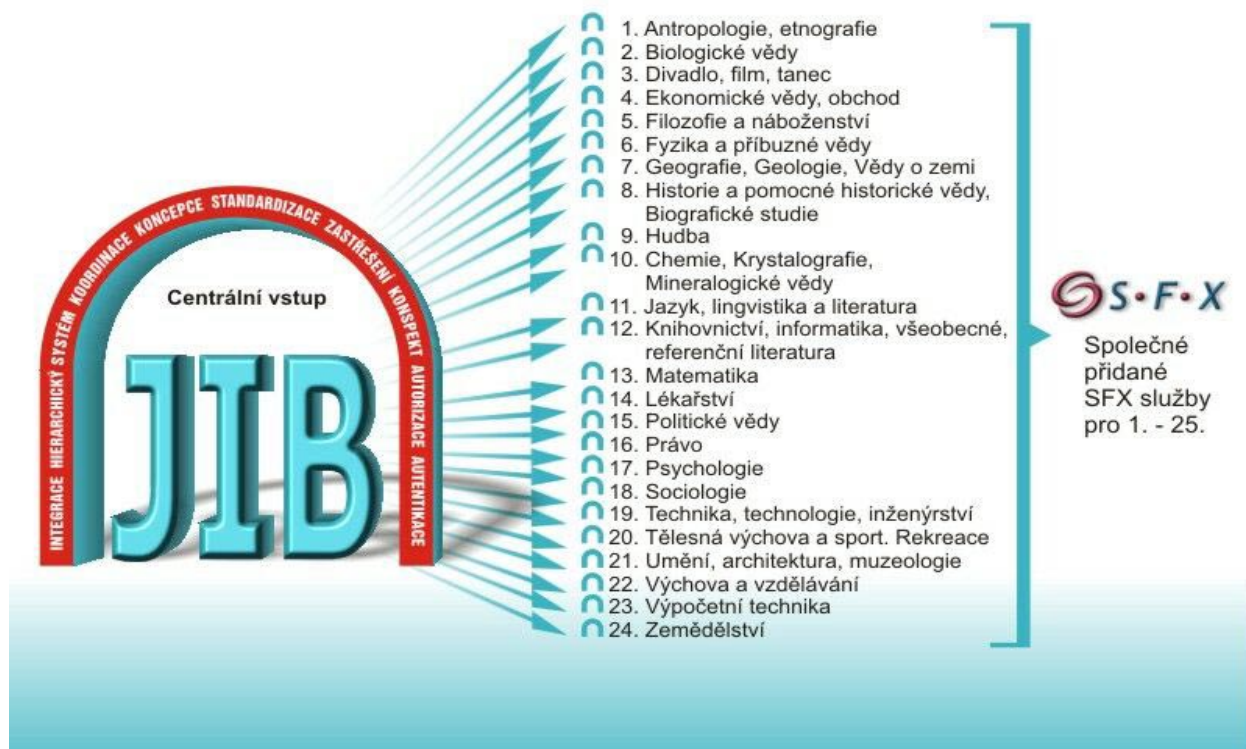
Co už máme a co potřebujeme doplnit?

Pro zahájení projektu máme velmi dobrý základ. Systém MetaLib (<http://jib-info.cuni.cz/index.php?fname=jib.mnu&sub=2&url=metalib/>) umožňuje již nyní strukturovat informační zdroje podle oborů:

Typ	Jméno zdroje
Fulltext	EBSCO FullText
Fulltext	Ebsco - MasterFILE Premier FullText
Fulltext	Ebsco - Newspaper Source FullText
Fulltext	Ebsco - Regional Business News FullText
Fulltext	Ebsco-Academic Search Premier FullText
Fulltext	Ebsco-Business Source Premier FullText
Bibliography	EconLit (SP)
Fulltext	IDEAL (Academic Press) FullText
Catalogue	MSVK Ostrava - katalog
Catalogue	MU - katalog ESF-MU
Bibliography	OCLC - ArticleFirst FullText
Bibliography	OCLC - ECollections FullText
Fulltext	OCLC - WilsonSelectPlus FullText
Fulltext	Oxford Reference Online FullText
Fulltext	PQ - ABI/Inform FullText
Fulltext	PQ - Acad. Research Lib. FullText
Fulltext	PQ - Accounting and Tax FullText

Systém pro poskytování přidaných služeb (<http://jib-info.cuni.cz/index.php?fname=jib.mnu&sub=3&url=sfx/>) umožňuje totéž, je však třeba jednat s dodavatelem systému [Ex Libris] o změně licenční politiky, která by umožnila diferencovanou nabídku přidaných služeb pro každou oborovou informační bránu, a změnit stávající stav, kdy dominuje „centrální vstup“,

JIB - současný stav

v cílový stav, kdy centralizace bude pro uživatele nezřetelná – rozhodující bude přímý oborový vstup. Centralizace je však výhodná na úrovni standardizace, koordinace zdrojů atp. Uživatel by z ní ale měl pouze těžit, ne jí být zatěžován.

Cílový stav - propojení informačních portálů

Prozatím nám chybějí odborné kapacity, které by rozhodovaly o zařazování prohledávatelných i odkazovaných českých i zahraničních zdrojů v nabídce MetaLibu i o nabídce SFX zdrojů a cílů.

Na základě podrobné srovnávací analýzy zahraničních zkušeností (http://jib-info.cuni.cz/tematbrany/studie_html/index.html#III) bylo v NK připraveno doporučení pro tvorbu oborových informačních bran v ČR (<http://jib-info.cuni.cz/tematbrany/doporuzeni.html>).

Soubory jmenných i věcných autorit NK (http://sigma.nkp.cz:4505/F/J1N7CBC2CYMP7T83CQYEQ8S6N2U6D4MI4KPIKK8A4AK2CKYVY8-01252?func=file&file_name=find-a&local_base=aut10) usnadní a sjednotí jmenné i věcné zpracování a následné vyhledávání zdrojů; anglické ekvivalenty předmětových hesel navazující na Library of Congress Subject Headings a konkordanční tabulky mezi Mezinárodním desetinným tříděním a Deweyho desetinným tříděním představují solidní základ pro mezinárodní využitelnost výsledků projektu i pro zapojení do mezinárodních projektů. Materiály k této problematice jsou k dispozici na adrese: <http://www.nkp.cz/standard/konspekt.htm>.

Chybějí nám finanční i lidské zdroje pro vytváření známých podle těchto doporučení. Dále nám chybí odborné kapacity pro výběr a hodnocení zdrojů – elektronických i klasických. Chybí nám také koordinace při budování

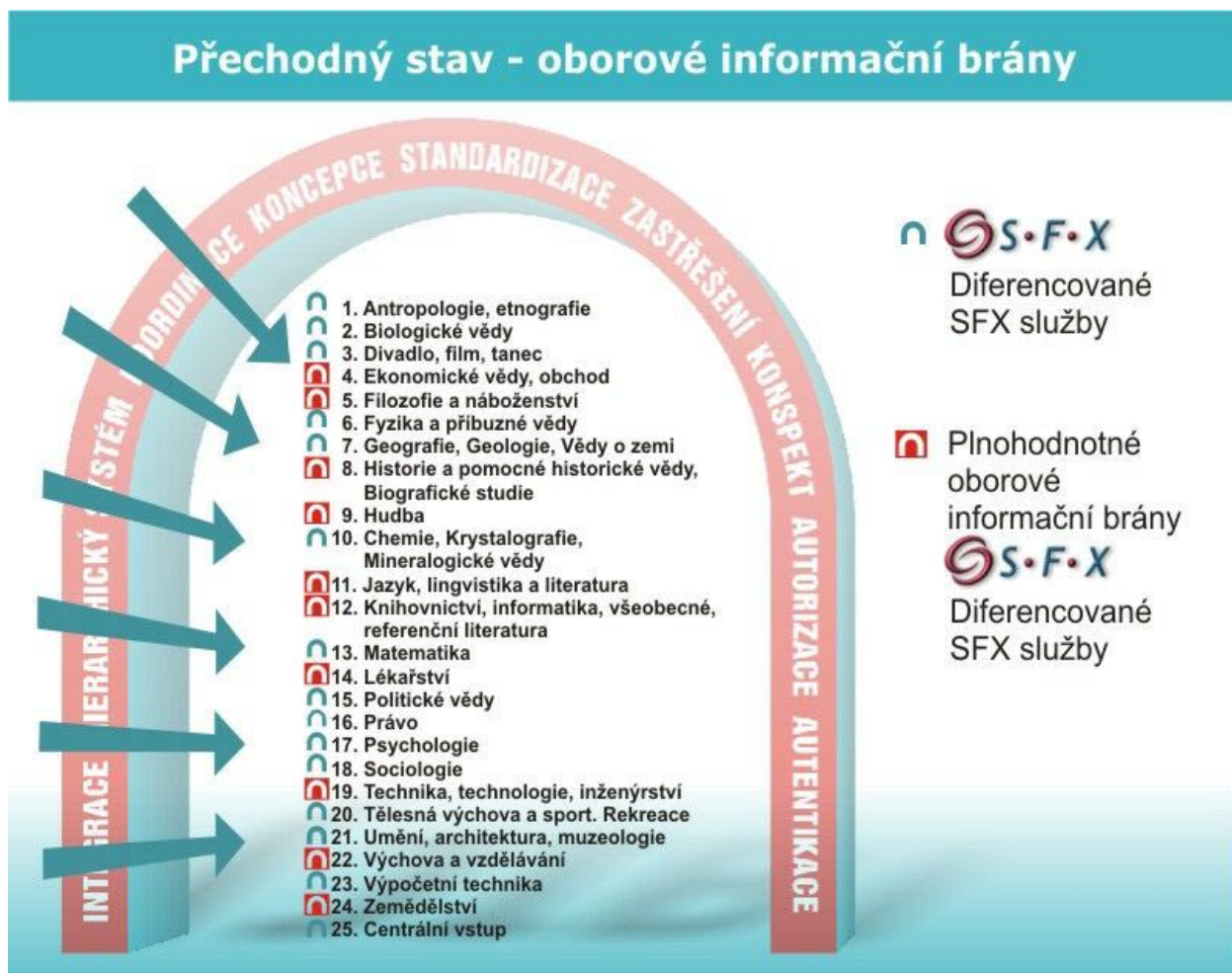
oborových fondů a samozřejmě prostředky na nákup elektronických i klasických zdrojů.

Překlad potřebné dokumentace o metodě Konspektu (<http://konspekt.nkp.cz/konspekt.phtml>) a implementace metody Konspektu pro popis i strategii budování fondů v NK (<http://konspekt.nkp.cz>) představují solidní základ pro kooperativní budování fondů, snadnou navigaci, propagaci a zpřístupnění fondů. Konspekt umožňuje porovnání se srovnatelnými oborovými pracovišti v zahraničí.

Kromě Národní knihovny přistoupilo v ČR k aplikaci metody Konspektu prozatím jen málo knihoven. Chybí tak jednotná, mezinárodně srozumitelná tematická mapa fondů českých knihoven a nástroj pro správnou navigaci.

Možné scénáře dalšího rozvoje oborových informačních bran v ČR

V rámci Programu 1N: „Informační infrastruktura výzkumu“ [3.3 Zvýšení hospodárnosti ve využívání veřejných prostředků na informační zdroje a infrastrukturu výzkumu, c) budování oborových informačních bran] byla podána řada vzájemně navazujících projektů. Pokud budou projekty úspěšné, bude u nás v průběhu příštích pěti let vytvořeno deset plnohodnotných oborových informačních bran,

na které postupně naváží další oborové brány s cílem pokrýt celé univerzum,

Cílový stav - oborové informační brány

pokud úspěšné nebudou, bude vývoj v této oblasti probíhat podstatně pomaleji. Spolupráce největších univerzálních knihoven, všech ústředních oborových knihoven a akademických pracovišť při přípravě projektů však již pomohla vytvořit kontakty a položit základ pro jednotnou metodiku tvorby oborových bran u nás a pro využití stejného programového vybavení.

Další informace k tématu naleznete na adrese:

<http://jib-info.cuni.cz/dokumenty/dokumenty.php?sekce=tematbrany>.

Bohdana Stoklasová
Národní knihovna ČR